

Recenze / Reviews

Čo sa deje s čitateľom autoetnografickej publikácie?

MAGDALÉNA MARTIŠKOVÁ

*Katedra archeológie a kultúrnej antropológie,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Prvý dojem - jednoduchosť. Biela kniha, stredný formát aj rozsah (125 strán), mäkká brožovaná väzba, pomerne kvalitný papier, väčší typ použitého písma, výrazná presvetlenosť textu, žiadny konkrétny obrázok na obale, grafika postavená na písme a troch farbách: zelená, červená a čierna ako pandant k bielu podkladu. Koláž zo slov (asi 100), predpokladám pre obsah kľúčových, prevažujú cudzie slová, odborné pojmy, termíny, skratky v rôznych veľkostiach. Všetko v dokonalom kruhu, ako nepravidelný flak. Obojstranný. Spredu i zozadu publikácie. Brainstorming. Búrka nápadov. Z „flaku“ slov najviac vytrča slovo: *AUTOETNOGRAFIE*. Jazyk: čeština.

Pri čítaní medzi riadkami v zámere grafika je jasné, že toto už podľa obalu a pomerne širokého využitia obrazového materiálu (reprodukcie obrazov, umeleckých fotografií) v pomere k textu a vyššie uvedenému, nebude len klasická odborná publikácia, podávajúca čisto striktno vedecký diskurz do zvolenej problematiky, ale pokus spojiť vedu a umenie a primäť ich k spolupráci pri objasňovaní spracovávanej témy. Pravdepodobne nielen po obsahovej, ale aj po formálnej stránke. Už týmto dostáva daná práca punc neštandardnosti. Cieľovou skupinou ale nebude bežný konzument literatúry. Jej čítanie predpokladá aspoň základný stupeň etnologického a etnografického rozhľadu a záujem samotného čitateľa/prijímateľa zapojiť sa do procesu spätnej väzby. Aj keď práve táto práca troch autorov vydaná v roku 2023 mnohým môže pomôcť zorientovať sa a nasmerovať svoj prípadný záujem k ďalším aj odbornejším prácam s touto problematikou, prípadne k vlastnému výskumu s využitím tejto výskumnej metódy.

Na začiatok je potrebné sa zorientovať v konkrétnych pojmoch. Kľúčovým faktorom výberu bola ich veľkosť na titulnom obrázku. Pomôckou aj záverečné kapitoly knihy: *Referencie, Seznam zkratek*.

Autoetnografia ako forma etnografického výskumu, spájajúca osobné skúsenosti so širšími kultúrnymi, politickými a sociálnymi významami a chápaniami. Môže byť považovaná za formu kvalitatívneho a/alebo umeleckého výskumu“ (Ellys 2004; Levy 2020)

Paradoxne začnem v pokračovaní záznamu môjho autentického čitateľského zážitku ďalšou z posledných kapitol: *Shrnutí*, aby som už na začiatku priblížila zámer autorov, ktorým bol podľa ich slov návrh využívať výskumnú metódu autoetnografie pre zotavenie sa z duševných porúch. Za týmto účelom 90 dní zhromažďovali dáta. Okrem primárnych neštrukturovaných rozhovorov medzi autormi, kniha obsahuje aj exkurz do odbornej literatúry, rešerše odborných článkov o autoetnografii ako metóde liečenia duševných porúch (články indexované v rámci Web of Science, Scopus a PubMed za posledných 5 rokov), ukážky z terénneho denníka, tabuľky, grafy, dáta z aplikácie eMoods určené na sledovanie

Miro Kríd, Miroslav Horák, Michal Uhrin

ZÁKLADY AUTOETNOGRAFIE O ZOTAVENÍ Z PSYCHICKÝCH PORUCH

● Mendelova
● univerzita
● v Brně

Prebal knihy: Kríd, Miro – Horák, Miroslav – Uhrin, Michal (2023). *Základy autoetnografie o zotavení z psychických poruch*. Brno: Vydavatelství Mendelovy univerzity v Brně. ISBN 978-80-7509-908-2.

nálady, dosiaľ nepublikované básne, reprodukcie obrazov a fotografií jedného z autorov (M. Krída). To všetko analyzované a interpretované podľa paradigiem psychoanalýzy a kritickej teórie. Výsledkom bola identifikácia základných kategórií, ktoré zohrávali najvýraznejšiu rolu pri zotavovaní sa prvého z autorov M. Krída (ambulantného pacienta na psychiatrickom oddelení vo vybranej verejnej nemocnici v Českej republike). *Kniha je tak dokladom toho, že autoetnografie môže k zotavení z duševných poruch prispieť* (Kríd-Horák-Uhrin 2023, 107).

Kým pri iných metódach je primárny skôr binárne opozitný vzťah medzi skúmaným subjektom a výskumníkom, pri autoetnografii ide o vzťah skôr priateľský a rovnako dôležitý ako následný vzťah autorov a publika. Očakáva sa istý stupeň emočnej zaangažovanosti aj samotného čitateľa. Čo sa udeje s čitateľom? Subjektívnosť jeho prežívania môže mať prednosť pred objektívnymi faktami.

Autoetnografia v poslednom období ako výskumná metóda získava na popularite. Pozitívnej i negatívnej. Poskytuje nám nový pohľad na problémy, ktoré boli často prehliadané. Nie je jednoduché ju presne definovať a nájsť jej stabilné a odborníkmi všeobecne akceptované miesto v systéme vedy. Doterajšie pokusy sú dosť široké a nejednoznačné. Zďaleka nie celá široká vedecká obec ju ako metódu výskumu uznáva. Podľa môjho názoru, čiastočne zrevidovaného aj prečítaním tejto publikácie, je potrebné prekonať počiatočnú nedôveru, prípadne predpojatost' k tejto metóde vyplývajúcu z očakávaní nižšej objektívnosti, oslabenej relevantnosti, nedostatočnej reprezentatívnosti, nebrať ju automaticky ako nespoľahlivú, impresionistickú, založenú na dojmoch, exploratívnu a pod. Ale naopak, dať šancu jej silným stránkam, posúvajúcim úroveň kritérií validity vyššie. Sú nimi napríklad sebaopoznanie, sebauvedomovanie, introspektívnosť, detailné odhaľovanie vnímania rôznych aspektov, naratívnosť a s ňou súvisiaca viacvrstvosť výpovedí, ale aj verizmus, prípadne vyvolanie estetického pôžitku (sila narácie, stelesnenie zážitku pre výskumníka i čitateľa) až po poznanie, že autoetnografia môže prispieť k zotaveniu z duševných porúch, čoho dôkazom táto publikácia aj je.

Aby knihe autori dodali, okrem *comming outu* spomenutého hneď v úvodnom krátkom dialógu M. Krída s M. Horákom pod názvom *Prolog*, aj kritický rozmer, rozhodli sa doplniť ju teóriou. Asi na dvadsiatich stranách v 2. kapitole *Tělo jako terén* sa autoetnografiu čitateľovi pokúsili autori M. Horák a M. Uhrin priblížiť z rôznych uhlov pohľadu. Očami viacerých odborníkov, výskumníkov, v priereze posledných desaťročí (zhruba od 70-tych rokov), nás viedli do problematiky odkedy, kde, ako a s akými výsledkami sa vôbec autoetnografia pri výskume a v praxi využívala a aké má ako výskumná metóda výsledky.

Zamerali sa aj na odborné články publikované v rokoch 2018-2022 riešiace konkrétne otázky autoetnografie a jej prínosu v procese zotavovania sa z psychických porúch a ponúkli nám ich systematický literárny rešerš aj s obsahovou analýzou. Podľa zistení, ich kvantitatívne k dispozícii nie je veľa, o to naliehavejšia a potrebnejšia sa daná práca v kontexte výskumu

nastolenej témy začína javiť. Je to vôbec prvá knižne vydaná autoetnografia v Českej republike.

Publikácia má 16. kapitol. Posledné tri sú: *Zhrnutie*, *Referencie* a *Zoznam skratiek*. Zvyšné tvoria zväčša neštruktúrované rozhovory medzi autormi, spomínané rešerše odborných článkov, úryvky z terénneho denníka. Sú funkčne doplnené tabuľkami a grafmi spracovávacími dáta z aplikácie eMoods Insights, reprodukciami obrazov, fotografiami, básňami...

Vychádzajúc zo záverov, že „...autoetnografie môžu recenzentov postaviť do nebezpečnej pozície. (...) recenzenti si neboli istí, či ide o správny výskum (kvôli štýlu zobrazenia), a kritériá overovania, podľa ktorých chceli tento výskum posudzovať, sa im zdali byť nevhodné. Zatiaľ čo používanie autoetnografických metód sa môže zvyšovať, zdá sa, že vedomosti o tom, ako hodnotiť a poskytovať spätnú väzbu na zlepšenie takýchto výpovedí, zaostávajú. Keď recenzenti začínajú rozvíjať spôsoby, ako hodnotiť autoetnografiu, musia odolať pokušeniu „hľadať univerzálne základné kritériá, aby jedna forma dogmy jednoducho nenahradila inú“ (Sparkes 2002b, 223).

sa v tejto recenzii nepokúšam recenzovať metódu ako takú, ale skôr analyzovať a interpretovať knihu o nej. Mojm cieľom nie je nastoliť konkrétne kritériá jej prípadného prijatia/neprijatia, chcem len vyjadriť svoj subjektívny názor.

Kniha začína citátom P.B Shelleyho z básne *Odpútaný Prometheus*. Niečo namiesto predslovu, venovania či poďakovania. Publikácia obsahuje aj štandardný abstrakt v angličtine, prológ a prvá kapitola je úvodom, ale daný citát je „to“ niečo, čo viacerí čitatelia možno prehliadnu, ale, čo mňa zaujalo a k čomu som sa musela v súvislosti s obsahom knižky viackrát vrátiť.

„Chtěl bych být tím, co je určeno mi osudem,
posilou, spásou trpícího lidstva,
anebo klesnout v prvotní vír všeho.“

Tri riadky, tri verše, tak rozdielne svojím obsahovým vyznením, ako traja autori participujúci každý iným prínosom na celkovom vyznení práce. Trojka ako magické číslo sa nám objavuje ešte aj v bližšom určení každého z autorov v portrétoch, aj kreslených (M. Kríd, autor, iba sám seba nestvárnil figuratívne, namiesto umeleckého portrétu dal motýľa. V minulosti okrem iného vydal debutový zborník *Na okraji* (1999) a bibliofiliu *Haiku* (2000)).

Vrátiac sa teda k „trojke“. Nezávislý autor Miro Kríd: básnik, maliar, fotograf. Korešpondenčný autor Miroslav Horák: antropológ, ekológ, lingvista. Michal Uhrin: odborný asistent na FiF UK, výskumník, autor (publikačná činnosť). Pri prvom z nich prichádza ďalšia trojka, ktorou je jeho trojnásobná sebaaprezentácia vo forme záznamov z terénneho denníka, ale aj reprodukcií vlastných maliarskych či fotografických počinov a do tretice aj básní.

Zaujali ma slová „...prvotní vír všeho.“ Tie by som si zvolila ako pre mňa kľúčové aj pre túto prácu. Prvotný hriech (možno sa opakujúci aj druhý, tretí, x-týkrát), prvotné slobodné rozhodnutie proti Bohu (rovnako sa cyklicky opakujúce, ako fázy niečoho väčšieho, čo sa snažíme uchopiť, pochopiť,

priať a naučiť sa s tým žiť). Dostatočne symbolické a podľa môjho názoru aj vystihujúce hlavnú postavu – jedného z autorov, nezávislého autora, pacienta psychiatrického oddelenia M. Krída.

Ten sa v publikácii prezentuje rôznymi spôsobmi. Vnímame ho prostredníctvom ukážok z terénneho denníka, prehovorov v rámci neštruktúrovaných rozhovorov s druhým z autorov M. Horákom a cez prizmu svojich umeleckých počinov vo forme výtvarných diel, fotografií a básní, ktoré vznikali najmä počas liečby a deklarovali rôzne stavy „dožadujúce sa“ stvárnenia inou formou, ako iba naráciou emócií v denníku či ich potláčaním medikamentmi.

Umenie má nepochybnú schopnosť psychohygieny. Neplatí to však vždy aj opačne. Nie každý počin prostredníctvom dobre myslených a predpokladaných umeleckých poryvov dávaných na papier, plátno či čímkol'vek, kdekoľvek je zároveň aj umením. Umenie je typický duchovný ľudský produkt, v ktorom sa prejavuje estetický vzťah človeka ku skutočnosti. V dejinách nájdeme umelcov, aj s duševnými poruchami, ktorí dokázali tvoriť umelecké diela napriek duševnej nevyrovnanosti či poruche. M. Kríd tvorí výtvarné práce zhmotňujúce a prijímateľovi zviditeľňujúce emócie a myšlienky autora. V knihe sú publikované aj nástojčivé fotografie. Celkovo najlepšie pre mňa obstáli básne. Je ich najmenej (5), sú krátke, ale ich výpovedná hodnota je podčiarknutá istou dávkou metaforickosti, dramatickej naliehavosti medzi riadkami a neprvoplánovosti. Tam mu premena „života“ na jazyk a jeho následná naratívna aj rétorická sila pomohli dosiahnuť silný estetický zážitok. Otázne je, či to prospelo aj jemu samotnému. Mne ako čitateľovi to pomohlo vcítiť sa, nahliadnuť pod povrch, zreflektovať verše vo vlastnom vedomí a možno trochu viac pochopiť to jeho. Čím umenie pre tohto autora prioritne je? Podľa mňa prostriedkom na sebazpoznanie a sebarealizáciu. A zároveň má terapeutické účinky. Pravdepodobne mu aj preto ďalší dvaja autori (M. Horák a M. Uhrin) dali taký štedrý priestor aj v kontexte vlastného výskumu a následne knihy.

Základným stavebným materiálom publikácie je dialóg. Dialogická povaha autoetnografie je jednou z jej hlavných vlastností. Tretia kapitola *Diagnóza* je dialógom, začína však práve úryvkom básne M. Krída, ktorá je východiskovým bodom pre následný rozhovor doplnený úryvkami z terénneho denníka (sebazpozorovanie v kontraindikácii s prostredím, reflexívny opis vlastných skúseností situovaných v kultúre, naratívna prezentácia, otvárajúca rozhovor, zdieľanie osobných príbehov a skúseností, akcia vyvolávajúca reakciu a pod.), obrazmi, fotkami, tabuľkami.

Takmer rovnakú štruktúru majú aj ďalšie, o niečo kratšie kapitoly od štvrtej po dvanástu, zachytávajúce dané obdobie zbierania dát... Štvrtá kapitola: *Vzpoura...* Piata: *Po relapsu...* Šiesta: *Marný pokus...*Siedma: *Odhodlaní...* Osmá: *Hľadání motivace...*Deviata: *Posedlost obrazem...*Desiata: *Místo slibu...*Jedenásta: *Umlčené tělo...* Dvanásta: *Zpětná vazba ...*Trinásta: *Shrnutí...*Štrnásta: *Summary* – v angličtine Pätnásta: *Reference*, Šesnásta: *Seznam skratek a Bibliografické údaje*.

Vyhnúť sa konkretizácii a detailnému odprezentovaniu celého prípadu, a to aj napriek tomu, že je nepochybne zau-

jímavý, ho nechávam iba v akejsi forme osnovy, ktorú tvoria názvy jednotlivých kapitol.

Anderson (2006) rozlišuje dve formy autoetnografie. Evokatívnu a analytickú. V tomto prípade, podľa môjho názoru, sa obe dokázali poprepájať, vzájomne sa dopĺňať. Evokatívna, s väčším dôrazom na naráciu aj ďalšie schopnosti vyjadrovať sa umeleckou formou o prežívaní reality jedným z autorov bola podkladom, na ktorom mohli ďalší dvaja autori testovať svoje teoretické predpoklady a hľadať odpovede na nastolené otázky, či ich práca má a bude mať význam. Tým pádom sa na jednej strane dôraz kládol na subjektivitu, a z toho potom môže vyplývať aj istá fragmentárnosť oproti požadovanej a vedeckejšej objektívite analytickej autoetnografie, ale na druhej strane fakt, že autormi knihy sú tri osoby, okrem M. Krída, ďalšie dve sú odborníci, vedeckí pracovníci v oblasti sociálnej a kultúrnej antropológie, ekológie a lingvistiky (M. Horák) a etnológie (M. Uhrin) posúva latku objektívnosti výskumu práve aj využívaním prostriedkov analytickej autoetnografie. Cieľom totiž nie je iba jednorozmerné zachytenie rozprávania o nejakej skúsenosti, ale aj analýza počutého a hľadanie prepojenia v širšom sociálnom, kultúrnom, historickom a teda teoretickom kontexte. Pokus o trojrozmerný obraz reality je možný práve vďaka súčinnosti trojice autorov. Ako z prehľadu sprostredkovaného autormi v druhej kapitole vyplýva, autoetnografia ako výskumná metóda je mnohorozmerná a vystihuje ju aj pojem: kolaboratívna. Čiže vyžaduje spoluprácu autorov pri výskume a následne analýze a interpretácii údajov, získaných dát a pod.

Cieľom knihy nie je vysloviť všeobecne platný záver. Naopak, skôr podať správu o osobnej skúsenosti a práve tým pootvoriť pomyselné vráta do sveta, čo nie je iba plochou teóriou, ktorú nás nútia priať. My sami sa totiž stávame súčasťou exkurzu a naša osobná skúsenosť a dotyk s praxou svedectvom, že autoetnografia má svoje miesto v systéme vied a môže pomôcť skôr, možno aj ako prevencia, skôr, ako bude nutné už len liečiť následky psychickej poruchy...

Autori sa nestavajú do pozície, že práve autoetnografia dokáže vylicíť, ale určite môže pomôcť pri zotavovaní sa. Táto konkrétna kniha je toho dôkazom.

Literatúra

- Anderson, Leon (2006): *Analytic Autoethnography*. *Journal of Contemporary Ethnography* 35(4), 373–395.
- Ellis, Carolyn (2004): *The Ethnographic I: A Methodological Novel about Autoethnography* Walnut Creek, California: Altamira Press.
- Ellis, Carolyn – Bochner, Arthur P. (2000): *Autoethnography, Personal Narrative, and Personal Reflexivity*. In Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S., eds., *Handbook of Qualitative Research (2nd ed.)*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, 733–768.
- Kríd, Miro – Horák, Miroslav – Uhrin, Michal (2023): *Základy autoetnografie o zotavení z psychických poruch*. Brno: Vydavatelství Mendelovy univerzity v Brně.
- Levy, Patricia (2020): *Method Meets Art: Arts-Based Research Practise (3rd ed.)*. New York: The Guilford Ford.
- Sparkes, Andrew (2000): *Autoethnography and Narratives of Self: Reflections on Criteria in Action*. *Sociology of Sport Journal* 17(1), 21 – 43.